

AKTAR INTIETEF FOLKLORISTIČI MILL-GHASRI

Toni Calleja

Ghal did-darba xtaqt nibda l-kitba tiegħi billi nsemmi xi haġa dwar il-bibien tal-knisja parrokkjali ta' l-Ghasri. Fil-faċċata imponenti tagħha, l-knisja parrokkjali ghandha tliet bibien: wiehed kbir fin-nofs, li n-nies tar-raħal jirreferu ghalih bhala *l-Bieb il-Kbir*, u tnejn fil-ġnub, wiehed kull naħa, popolarment maghrufa bhala:

IL-BIEB TAN-NISA, U L-BIEB TA' L-IRĠIEL.

Il-bieb tan-nisa hu dak ta' fuq il-lemin, jew in-naħa ta' San Pawl, u l-bieb ta' l-irġiel hu dak tax-xellug, in-naħa ta' San Pietru.

Id-drawwa li dawn iż-żewġ bibien jissejhu b'dan l-isem hi qadima daqs il-knisja nfisha. Qabel bdew jużaw il-knisja l-ġdida, l-Ghasrin kienu jinqadew bil-knisja bażilika tal-Madonna tal-Patroċinju fejn allura kulhadd, irġiel u nisa, kien jidhol mill-bieb il-kbir, tan-nofs. Meta, pero, kien ikun riħ nofsinħar xi nitfa qawwi, il-bieb il-kbir kien jinżamm magħluq, u minflok kien jinfetħ dak tal-ġenb.

Il-knisja l-ġdida, illum il-knisja parrokkjali, bdiet tintuża nhar id-9 ta' Jannar 1916, jiġifieri dakinħar stess li kienet ikkonsagrata. Il-knisja l-ġdida, msejha "l-knisja ta' fuq", kellha aktar minn bieb wiehed. Iz-zija Ċikka (ta' l-Aħmar: 1895-1977) kienet tghidli li meta bdew jiddubbaw bil-knisja l-ġdida, l-Viċendarju Dun Karm Caruana (taz-Zopp: 1911 – 1921) kien għamel appell minn fuq l-artal biex in-nisa u l-irġiel jidhlu minn bibien differenti. Ghax qallhom: "Fir-rabta l-qadima hekk kienu jagħmlu fit-Tempju ta' Ġerusalem, in-nisa jidhlu minn bieb u l-irġiel jidhlu minn iehor." Bhala eżempju semmielhom l-istorja ta' meta Ġesu ntilef fit-Tempju. Il-Madonna hasbet li t-tifel kien ma' Ġużeppi, u missieru haseb li kien ma' ommu – "ghax l-irġiel u n-nisa kienu jghaddu minn bieb differenti".

Ġużeppa Sultana (ix-Xappa tad-Daqqaq: 1908 – 1992) kienet tghidli: "Il-Viċendarju kien bniedem strett u ta' dixxiplina, u kulhadd fehem x'kienet ir-raġuni ta' l-appell tiegħu. Għan-nies ta' l-Ghasri ta' żmienu, l-appell ta' Dun Karm kien ifisser ordni,

u bilfors kellna nisimghu minnu."

Huwa fatt magħruf li l-Viċendarju Dun Karm Caruana kien ġeluż haġa li ma tmurx tinholqu xi għamla ta' permissivita' bejn iż-żewġ generi fil-viċi-parroċċa ta' l-Ghasri afdana taht il-kura spiritwali tiegħu (1). Imma tant kien strett li l-prekawzjonijiet u l-mizuri addottati minnu kienu xi drabi sproorzjonati. Naturalment kien żmien iehor, u dak li qed ngħid għall-Viċendarju ta' l-Ghasri, f'it jew wisq, jista' faċilment jingħad għal kull saċerdot iehor responsabbli mill-kura ta' l-erwieh.

U min iddeċieda x'bieb jieħdu n-nisa u x'bieb jieħdu l-irġiel? Diġa għidna li l-bieb tan-nisa hu dak int u diehel, fuq il-lemin tal-knisja, waqt li l-bieb ta' l-irġiel jiġi dak ta' fuq ix-xellug. Min ikun sajjem mit-tagħrif storiku ta' kif sehhew l-affarijiet, faċli jgħidlek li l-għażla kienet kwistjoni ta' etikett; in-nisa, daww tas-sess ġentili, fuq il-lemin, u l-oħrajn, l-irġiel, fuq ix-xellug. Veru li l-preambolu jimpara tajjeb, imma ma naħsbux li xi hadd qagħad jikkonsulta l-kalatew biex jiddeċiedi! U lanqas hu maħsub li l-għażla kienet xi haġa premeditata mill-bennej Ġorġ Galea (tal-Merkant: 1864-1955). Qieghed ngħid hekk ghax waqt il-kors tal-bini, f'dak li kellu jkun il-bieb tan-nisa, għamel żewġ imsielet, waqt li f'dak ta' l-irġiel għamel biss misluta wahda! F'xogħol kbir, l-aktar minħabba l-ġebel ta' l-irkaptu, fejn daqqa jehtieglek taħdem

fuq ġenb u daqqa fuq iehor, faċli li l-bennej jahrablu dettal hekk zghir. Żgur ma kinitx xi ċajta ta' Ġorġ. L-Imghallem Ġorġ tant kien bniedem biżbetiku li ċ-ċajt ma kienx habibu. X'aktarx li kolloxx kien żball ġenwin da parti tan-naġġar, li nesa johroġ il-misluta u halliha bunja (2). Maż-żmien, il-fatt li bieb wiehed ghandu żewġ imsielet u l-iehor ghandu tnejn, irrenda ruhu bhala punt ta' referenza, u fatt kurjuż li jnissel ċertu simpatija fost l-Ghasrin. Ġaladarba haslet ġiet hekk, tkun hasra jekk issa xi hadd jobromlu jirrangah!

Ghall-mistoqsija taghna jekk kienx Dun Karm ukoll li ddetermina liema bieb kellhom jiehdu n-nisa u liema l-irġiel, il-kotra ta' dawk intervistati wieġbu li ma kellhomx hjiel. Finnuqqas ta' provi li ghandna, jkollna nirrikorru ghad-deduzzjoni loġika: Dik il-habta li kienet tinbena l-knisja, fil-misrah (illum Pjazza s-Salvatur) kien hemm żewġ hwienet tal-merċa; tajbin u mbabbdin. Wiehed faċċata tal-knisja sewwa; hada fejn illum hemm it-telephone box, u iehor fil-ġenb, fil-kantuniera tat-trejqa li illum tiehu ghall-kunvent tas-sorijiet. Ta' l-ewwel kien maghruf bhala "taċ-Ċamperlina" (Marija Sultana - 1867-1946), u l-iehor "tal-Merkanta" (Tereža Galea - 1835-1915, omm Ġorġ, il-bennej tal-knisja). F'nofsinar, il-haddiema tal-knisja kienu jmorru f'xi wiehed minn dawn iż-żewġ hwienet biex forsi jixtru b'xi sithabbiet tonn, jew sonża tal-majjal mmellha biex jieklu biha, jew biex forsi jiehdu dik il-qatra mbid. Billi dawn iż-żewġ friedaq jiġu fuq ix-xellug tal-knisja, ghall-qorob, il-haddiema kienu jghaddu dejjem minn dak li biż-żmien kellu jkun *il-bieb ta' l-irġiel*.

Il-knisja hadet xi tlettax-il sena biex tlestiet; u bil-haddiema, naturalment irġiel, diehla u hierġa mill-istess żbokk, mhux ghaġeb li l-bieb tax-xellug kien ikkapparrat minnhom b'mod naturali. Ghax kif jghid il-qawl: **L-ghada** (3) li **titrabba fiha, l-kefen inehhiha**. B'dan il-mod, in-nisa ma kellhomx ghażla ohra. Kellhom bil-fors jitqanneb bil-bieb l-iehor. Biss

lanqas jistghu igorru, ghax daqqilhom aħjar. Mhux biss akkwistaw id-dhul iktar rispettabbli tal-lemin, iżda wkoll il-bieb taż-żewġ imsielet. Prosit hej...offi ghalihom!

WARA L-ERA DUNKARMJANA

Fis-16 ta' Diċembru, 1921, l-Ghasri tgholla ghad-dinjita' ta' parroċċa. Xahar wara, fit-18 ta' Jannar 1922, l-ex-Viċendarju Dun Karm Caruana ntbaghat lejn id-dar, in-Nadur, u minflok ha l-inkarigu tal-parroċċa l-ġdida, bhala vigarju kurat, Dun Ġużepp Portelli (tal-Haddied ta' l-Gharb) (4). Fi żmien ġimgha, Dun Ġużepp ried ihejji l-mehtieġ, fosthom il-fonti tal-magħmudija, peress li fil-jum tal-25 ta' Jannar 1922, wara hafna dewmien, kellu jidhol fis-seħh id-digriet tat-twaqqif tal-parroċċa. Ma kienx hemm żmien x'jintilef, u bhala l-fonti tal-magħmudija kien addattat il-hawt ta' l-ilma mbierek **tan-naħa tal-bieb ta' l-irġiel**. Meta

ttehdilhom il-fonti ta' l-ilma mbierek minn-naħa tagħhom, xi whud mill-irġiel ghamlu l-kuraġġ, u biex ikunu servuti xorta, bdew jghaddu mill-bieb tan-nisa huma wkoll. Ghax bħalma jghid il-qawl: meta jorqod il-qattus, il-ġrieden johorġu. Issa ma kienx baqa' Dun Karm li jista' jaqbdex u jahtfek xi hatfa hatfun!

Ghall-ġieħ ta' l-istorja rridu nġhidu li anke fi żmien Dun Karm, f'okkażjonijiet partikolari l-irġiel ġieli dahlu mill-bieb tan-nisa. Peress li l-antiporta wara l-bieb ta' l-irġiel damet hafna ma saret, ferm wara dik ta' wara l-bieb tan-nisa, il-bieb ta' l-irġiel ma kienx jinfetaħ meta kien ikun riħ qawwi li jaqbel u li jibqa' diehel dritt ġol-knisja. Okkażjoni ohra kienet tkun meta, fl-ewwel snin tal-knisja, is-sepulkrum kien jintrama fid-dahla tal-bieb ta' l-irġiel, faċċata ta' l-artal tal-Karmnu. Aktar tard beda jintrama fil-kappella ta' San Ġwann. Imma fil-*Bullettin tal-Hadd Parroċċa ta' l-Ghasri* tal-20 ta' Marzu 1988 (Nru. 49) daqsxejn ta' aħbar qasira kienet tghid hekk: "Ghall-ewwel darba s-Sepulkrum ġie armat fil-kappella ta' San Ġużepp u mhux fil-kappella ta' San Ġwann bħas-soltu. B'hekk l-irġiel spiċċalhom l-iskomdu fil-jiem tal-Ġimgha Mqaddsa li jsibu l-bieb tagħhom magħluq."

Barra minn hekk, fuq in-naha tal-bieb tan-nisa kien hemm, taht P Ghaxar Stazzjon tal-Via Sagra, gwami b'lista 1 twila ta'talb għall-erwieh (5). Ftit mill-ir iel u n-nisa kienu jfallu li jagħmlu din id devozzjoni. Imbagħad kien hemm Santa Tere a li billi kienet għadha qaddisa dida, kien hemm hafna devozzjoni lejha. U kien hemm Sant'Antnin u l-Ecce Homo, li kemm l-ir iel u kemm in-nisa kienu jghidu xi akulatorja quddiemhom qabel majo ru.

Il-habib tagħna Frenò Galea (ta' Marcell: 1926-...) li fi Frar tal-1950 emigra lejn PAwstralja u re a' lura Għadex għall-habta tal-1967 jghid: In-nisa, mill-bieb ta' l-ir iel ma kinux jidhlu, għax kienu jridu jghaddu minn qalb orma r ielli aktarx kienu jag tuhom il-vot waqt li jkunu deħlin. Jien kont bqajt b'tialqi miftuh meta rajt is-Sorijet (sale jani tal-Għasri) jidhlu mill-bieb ta' l-ir iel meta ejt lura mill-Awstralja. Niftakar kont g idt f qalbi: Kemm jinbidlu d-drawwiet!"

IL-BIBIEN INFUSHOM

Il-Bieb il-Kbir: Fl-istorja interessanti tiegħu dwar il-bini tal-knisja l- dida tal-Għasri, Dun u epp Zammit jghidilna li: "Meta waslu biex jagħmlu l-bieb tan-nofs, ma sabux injam għaliex kien hemm il-gwerra. Għalhekk kien je tieg li jaqtgħu minn dawk it-twavel hoxnin ta' l-armor. U hekk għamlu. Qatgħu hafna planki u twavel ta' l-armor, u aduh il-Qala għand l-ahwa Mercieca, imsej in "ta' Manweli", li fdak i - mien kienu mastrudaxxi tajbin hafna. Dawn malajr bdew ix-xogħol ta' dan il-bieb." (6) Nafu wkoll li bhala rigai talli ha x-xogħol, il-mastrudaxxa Salvu Mercieca, irregala le iju tas-sieq, sabih hafna, li għadu jintu a u jitgawda fil-knisja sal-lum.

Il-Bieb tal Pir iel: Jingħad li dan il-bieb kien taPkappella ta' San wann Evan elista mibnija fi -

imiterju tal-Kru jati, e istenti "fuq it-Tomba", ir-Rabat t'Għawdex, fil-enb ta' Pjazza Santu Wistin. Flok dan i - iminerju Hum hemm il-kumpless ta' l-Oratorju Don Bosco. Il-benefizzju u l-utensili ta' din il-knisja, inklu il-bieb u l-kwadru titulari, kienu akkwistati u ttrasferiti fuq artal ta' l-istess qaddis likellu jitwaqqaf fil-knisja l- dida tal-Għasri. (7)

Il-bieb tan-nisa: Għajdut popolari fl-Għasri jghid li dal-bieb kien bieb ta' nien ta' wahda sinjura Maltija (8). Fuq dan il-fatt għandi din l-istorja xi ng id: Fl-1923, il-Kappillan Dun Gu epp Galea għamel il-gallarija ta' l-orgni tal-knisja. L-G asrin, peress li afna kienu kontra tieg u, kull opra li kien jag mel kienu jaraw kif jimmarkawhielu, u fuq din il-gallarija bdew jg idu li iet tal-abba gozz. Qalu li kienet mag mula mill-injam taPkaxxi tal-pitrolju, ji ifieri minn injam a in. Darba minnhom, il-Kappillan ma fela x iktar, u qal minn fuq l-artal: "Mela haddie or (b'referenza g all-Vi endarju Dun Karm Caruana) għamlilkom bibien tal- nub qishom ta' mandra u m'g idtu xejn; u g all-gallarija ta' Porgni li g amilt jien g amiltu plejtu shi . Imma jien nahfrilkom b'qalbi kollha!" Ori inalment, il-bibien tal- nub kienu koroh u lixxi għall-kollox. In abu g all-istat li jinsabu fihillum fis-snin 1970-71, minn Frenò Galea (ara l-Bullettin tal-Hadd Parro a ta' l-G asri Nru. 41 tat-3 ta' Jannar 1971, pp. 1-2). Meta semma' li Pbibien kienu qishom ta' mandra kellu fmohhu lil dak tan-nisa, li kien ta' nien, jew mandra, kif kienu jirreferu għal " nien" hafna nies fl-Għasri. Din l-istorja qaluheli z-zijiet tiegħi - Kelina (1895-1977) u ikka Calleja (1899-1985), ta' Triq il-Fanal, P Għasri. Skond dawn iz-zijiet ukoll, il-Kappillan Galea kien ihobb jghid li P gallarija ta' l-orgni kien għamilha "għand l-aqwa

mastrudaxxi likien hemm ir-Rabat

BIEB TA' KNISJA, BIEB IMQADDES

Nagħlaq dan l-artiklu billi nirriprodu i kitba li, għad li hija mwahhla fuq il-bieb tal-knisja ta' San Stiefnu fLondra, tiswa għal kullimkien:

O Alla, aghmel li bieb din id-dar ikun wiesa' bi ejjed biex minnu jghaddu dawk kollha li jehtie u l-imhabba u s-shubija; dejjaq bi ejjed biex i omm barra l-ghira. is-supervja, u l-firdiet kollha tagħna. Aghmel li l-ghatba tiegħu tkun lixxa bi ejjed biex ma tkunx ta' tfixkil, la għat-tfal u lanqas għal ri lejn li jkunu se jogħtru; imma ara li tkun qawwija bi ejjed biex titfa' lura l-qawwa tax-xitan. O Alla, aghmel li bieb din id-dar iqabbadna t-triq li tiehu għas-saltna eterna tiegħek.

- (1) Ara per e empju: T. Calleja, 1985 - Is-Sena Intemazzjonali ta - g a agh, fil-Korpus 2 (1985), p.23; attenzioni għal Pparagrafu li jibda "Fis-sajf, wara Pispjega ta P kateki mu..."
- (2) ebel ma ru 'l barra fil-brni bi - iskop li jkun imnaqqax wara li x - xogħol ikun di a lest.
- (3) "Il-G ada" tfisser "id-Drawwa"
- (4) L-Arkivji Nazzjonali t'Għawdex, GB, 01/19 (1910) fol. 238
- (5) Ara l-artiklu tieg i Intietef Folkloristi l mill-Għasri fi-lmna Nru. 30. 2006.
- (6) . Zammit. L-Għasri u rajjetu, BP Bulletin taPNadd Parro a ta' P Għasri, Nru 66, 7 ta' Marzu 1971.
- (7) Arkivju Nutarili Valletta, kitba nutarili fi-Atti tan-Nutar Giovanni Chapelle, taP15ta' Marzu, 1906.
- (8) Komspendenza: F. Galea lil T. Calleja, 14 ta' Jannar, 1981, p.2.